

HİKMET-AKADEMİK EDEBİYAT DERGİSİ
[JOURNAL OF ACADEMIC LITERATURE]
YIL 9, SAYI 18, BAHAR 2023

Doç. Dr. Yasin BEYAZ

Yalova Üniversitesi
İslami İlimler Fakültesi
Türk İslam Edebiyatı Bölümü
Yalova/TÜRKİYE
yasin.beyaz@yalova.edu.tr
ORCID

**CEZRİ BİR BATICI AHMET
HAMDİ TANPINAR**

A ROOTED WETERNER AHMET
HAMDİ TANPINAR

Makale Türü: Araştırma Makalesi	Article Information: Research Article
Yükleme Tarihi: 31.01.2023	Received Date: 31.01.2023
Kabul Tarihi: 29.04.2023	Accepted Date: 29.04.2023
Yayımlanma Tarihi: 30.04.2023	Date Published: 30.04.2023

İntihal / Plagiarism

Bu makale **turnitin** programında taranmıştır.
This article was checked by **turnitin**.

Atıf/Citation

Beyaz, Yasin, "Cezri Bir Batıcı Ahmet Hamdi Tanpınar", *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal of Academic Literature]*, Yıl 9, Sayı 18, Bahar 2023, s. 305-319.

Beyaz, Yasin, "A Rooted Westerner Ahmet Hamdi Tanpınar", *Hikmet-Journal of Academic Literature*, Year 9, Volume 18, Spring 2023, p. 305-319.

10.28981/hikmet.1245654

Yayımlanan makalelerde Araştırma ve Yayın Etiğine riayet edilmiş; COPE (Committee on Publication Ethics)'un Editör ve Yazarlar için yayımlamış olduğu uluslararası standartlar dikkate alınmıştır.

Doç. Dr. Yasin BEYAZ

CEZRİ BİR BATICI AHMET HAMDİ TANPINAR

A ROOTED WESTERNER AHMET HAMDİ TANPINAR

ÖZ

Türk Edebiyatı'nda bazı isimler edebiyatçı kimlikleri yanında mütefekkir kimliğine de bürünerek toplumsal ve siyasi konularda çeşitli görüş ve önerilerde bulunurlar. Bunlardan biri de hiç şüphesiz Ahmet Hamdi Tanpınar'dır. Ahmet Hamdi Tanpınar, kaleme aldığı romanlarında edebiyatçı kimliğini aşarak ictimai meselelere dair fikirler de beyan eder. Ayrıca gelenekle yakın temaslar kurup ona karşı olumlu bir tavır sergiler. Buna karşılık romanları dışındaki günlükleri, mektupları, 19'un Asır Türk Edebiyatı Tarihi, Mücevherlerin Sırrı ve Yahya Kemal isimli kitaplarında daha farklı bir Ahmet Hamdi Tanpınar ile karşılaşırız. Bu eserlerinde Batı'yı merkeze alan, Batı'yı varılması gerekli nihai hedef olarak gösteren, kurtuluşu orada arayan ve zihin dünyasını oradan besleyen bir Ahmet Hamdi Tanpınar görürüz.

Biz bu çalışmamızda yukarıda ismini zikrettiğimiz eserlerini merkeze alarak Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Batılı düşünür ve oryantalistlerden düşünsel ve fikri olarak hangi yönlerden etkilendiğini göstermek istedik. Ayrıca onun Batılı fikirlerden yola çıkarak özellikle 1960'lı yıllarda yaşanan siyasi krizin de etkisiyle toplum mühendisliğine soyunduğunu ve bu bağlamda dönemin muktedir güçlerine yol göstermek için çeşitli görüşler serdettiğini göz önünde bulundurup din ve geleneğe olumlu yaklaşımının ardındaki asıl nedenin ne olduğunu da ortaya koymaya çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Ahmet Hamdi Tanpınar, Michelet, oryantalist, Ortaçağ, mazi, gelenek.

ABSTRACT

In Turkish Literature, some personalities, beside their literary identities, they also take on the identities of thinkers and make various opinions and suggestions on social and political issues. One of them is undoubtedly Ahmet Hamdi Tanpınar. In his novels, Ahmet Hamdi Tanpınar goes beyond his literary identity and expresses ideas about social issues. They also establish close contacts with tradition and display a positive attitude towards it. On the other hand, we encounter a different Ahmet Hamdi Tanpınar in his diaries, letters, books called 19th Century History of Turkish Literature, Jewels Secret and Yahya Kemal. In these works, we see an Ahmet Hamdi Tanpınar who puts the West in the center, shows the West as the ultimate goal to be reached, seeks salvation there and nourishes the world of mind from there.

In this study, we wanted to show how Ahmet Hamdi Tanpınar was influenced intellectually by western thinkers and orientalists by centering his works that we have mentioned above. In addition, we tried to reveal the main reason behind his positive approach to religion and tradition, considering his embarkment on social engineering, starting from these western ideas, especially with the effect of the political crisis in the 1960s, and in this context, his reason of putting forward various views to guide the powerful powers of the period.

Keywords: Ahmet Hamdi Tanpınar, Michelet, orientalist, medieval, past, tradition.

Giriş

Ahmet Hamdi Tanpınar, Yeni Türk Edebiyatı Anabilim Dalı'nın kurucu ve temel ikon olarak görüldüğünden eserleri Türk Dili ve Edebiyatı Bölümleri'nde sürekli okutulan ve hakkında tezler, makaleler yazılan, sempozyumlar düzenlenen bir isimdir. Edebi eserleri yönünden (roman, hikâye ve şiir) Türk Edebiyatı'nda saygın bir yere sahip olan Tanpınar'ın başta Marcel Proust, Bergson olmak üzere birçok Batılı yazar ve edebiyatçıdan etkilendiğine dair yazılar kaleme alınmıştır. Onun iyi bir edebiyatçı olmasında Batı Edebiyatı'nı ve Batılı yazarları bilmesinin büyük katkısı olduğu da inkâr edilemez bir gerçektir. Tanpınar'ın iyi bir edebiyatçı olmasının yanında toplumsal ve siyasal anlamda bir kısım görüşler ortaya koyması ve bunu edebi eserleri yanında diğer eserlerinde de dile getirmesi onun *sanatçı kimliğini aşarak* mütefekkirliğe doğru yol alan bir isim olmasını sağlar. O, belki Necip Fazıl, Nazım Hikmet gibi geniş kitleler arasında karşılık bulamamış olabilir fakat daha dar bir çevrede kendisine yer bulduğu kesindir.

Tanpınar'ın edebî yönden hangi Batılı kaynaklardan beslendiğine dair birçok çalışma yapılmış olmasına rağmen onun fikrî anlamda nerelerden beslendiği noktasında yeni akademik çalışmalara ihtiyaç vardır. Özellikle günlükleri, mektupları, *19'uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*'nin Giriş ve Garplılışma Hareketine Umumi Bir Bakış Bölümleri, *Yahya Kemal, Mücevherlerin Sırrı* ve *Beş Şehir* adlı eserleri Tanpınar'ın fikrî anlamda beslendiği kaynakları bize göstermesi açısından önemlidir. Tanpınar'ın bu eserlerinde düştüğü dipnotlar, alıntı yaptığı kaynaklar ve zikrettiği isimler dikkatle incelenmelidir. Böyle bir inceleme yapıldığında onun kaynaklarının önemli bir kısmının oryantalistler olduğu görülecektir. Oryantalistlerin Osmanlı ve İslam Tarihi, İslam Kültür ve Medeniyeti hakkındaki yaklaşımlarının birtakım problemler içerdiği de âşikârdır.

XIX. asrın sonuna gelindiğinde Osmanlı edebiyatçı ve aydını ciddi bir *zihinsel krize*, daha açık bir ifadeyle inanç krizine girmiştir. Açılan yeni ve modern okullar sayesinde pozitivizmi, materyalizmi ve bilimi (science) önceleyen gençler yetişir. Bu, her ne kadar bir inanç krizini tetiklese de ateizm boyutuna da varmaz (Atalay, 2019: 73-74). Böyle bir ortamda büyüyen Tanpınar da bu gelişmelerden nasibini alır. Bu nedenle toplumun “ölmek ya da Batılılaşmak” (Tanpınar, 2000; 91) yolundan birini tercih etmek zorunda olduğunu ve en makul tercihin de Batılılaşmak olduğunu iddia eder (Tanpınar, 2000: 91).

Hâl böyle olunca Tanpınar'ın fikrî anlamda ortaya koyduğu görüşlerin iyi tahlil edilmesi elzemdir. Çok derinlikli ve uzun soluklu çalışmalar gerektirecek olan bu alanda biz, bazı noktalara temas ederek birtakım isimler ve benzerliklerden hareketle Tanpınar'ın fikirlerinin ve görüşlerinin kaynaklarını, bağlantılarını aydınlatmak istedik. Buna ilaveten 1960'lardaki siyasi atmosferden hareketle Tanpınar'ın “devletin zihinsel yönden yeniden yapılanmasına” katkı sağlamak ve belki de bu faaliyetlerin içinde yer almak için (dolaylı veya dolaysız olarak) birtakım teşebbüslerde bulunduğunun da dikkate alınmasını ve düşüncelerinin bu yönden de tedkikinin kaçınılmaz olduğunu göstermek istedik.

Ortaçağ Farkın Başlangıcı

Ahmet Hamdi Tanpınar, Osmanlı tarihine yakından ilgi duyduğu gibi Avrupa tarihiyle de ilgilenir. Özellikle Ortaçağ onun bu ilgisinden fazlaca nasibini alır. Tanpınar'ın Ortaçağ'la alakası ta Darulfünun'daki talebelik yıllarına kadar uzanır. Burada talebeyken hazırladığı bir ödevin ismi “Rönesans-Devr-i İntibah”tır. Ödevin isminden de anlaşılacağı üzere Avrupa, Ortaçağ'ın karanlığından Rönesans sayesinde silkinip kendine gelmiştir. Burada Tanpınar'ın, *Rönesans'ı bir güneş olarak değerlendirmesi*, “cihamı gençleştirip yenileştirdiğini söylemesi” (Samsakçı, 2022: 6-7) Rönesans'a yüklediği anlamın büyüklüğünü gösterir. O, daha sonraki dönemlerde de Rönesans üzerinde ısrarla durur (Enginün, Kerman, 2007: 218). Bunun temel nedeni *Doğu-Batı ayrımını* oraya dayandırmasıdır (Enginün, Kerman, 2007: 295). “Müslüman Şark” ve Osmanlılar Ortaçağ'dan itibaren gerilemiş ve şu anki durum ortaya çıkmıştır.

Tanpınar, İngiliz sanat tarihçisi Rene Huyghe'nin kitabında Leonard ve Ortaçağ Felsefesi'ne dair bir bölüm okur. Bu esnada onun, Şark ile Garb arasındaki farkın Ortaçağ'da başladığına dair fikrini görür ve kendisinin de konu hakkındaki (aynı doğrultudaki) kanaati iyice pekişir (Enginün, Kerman, 2007: 295). Peki Tanpınar Ortaçağ hakkındaki bu kanaatlerinde nereden beslenmiştir? Bunun için romanları haricindeki eserlerine yani *Yahya Kemal, Mücevherlerin Sırrı*, günlükleri ve mektuplarına müracaat etmek gerekir.

Söz konusu eserlerinde onun esin kaynağı olarak Jules Michelet ismi ve onun Ortaçağ ve Rönesans'la ilgili görüşleri dikkat çekmektedir. Michelet, XV.-XVI. asırların “Rönesans” olarak isimlendirilip kavramsallaşmasını sağlayan kişidir. O, Rönesans-Ortaçağ karşıtlığı oluşturarak Rönesans'ı Ortaçağ'a alternatif bir dönem şeklinde sunmuştur. Böylelikle Ortaçağ'ın kötücülleştirilmesi sistemli bir hale gelmiştir. Jules Michelet isminden sitayişle bahseden ve bu ismi önemseyen Tanpınar'ın (Enginün, Kerman, 2007: 147) Doğu-Batı ayrımını Ortaçağ'a dayandırmasının temelinde Michelet'in olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Ancak Michelet'in görüşlerini eleştirenler de yok değildir. Michelet'in Ortaçağ ile alakalı düşünceleri Tanpınar'ın bu metinleri kaleme aldığı dönemden çok daha önce Annales Ekolü tarihçileri tarafından ciddi eleştirilere maruz kalmış hatta Le Goff, yaptığı incelemeler neticesinde XVII. asrın sonlarına kadar Fransa, İngiltere ve İtalya'da XV.-XVI. asırlar için “Ortaçağ değil”, “feodalite” ifadesinin kullanıldığını söylemiştir (Le Goff, 2016: 13-19). Ayrıca Le Goff, Rönesans olarak isimlendirilen dönemin aslında Ortaçağ'ın bir parçası olduğunu da belirtmiştir (Karaarslan, 2019: 11). Tanpınar'ın Annales Ekolü mensuplarından Le Goff'un bu ifadelerinden haberdar olmaması düşünülse bile bu ekolün Ortaçağ hakkında başlattığı tartışmaları ve bu çağ hakkındaki olumsuz kanaatlerden kurtularak Ortaçağ'la ilgili ciddi incelemeler yaptıklarını (Salman, 2016: 428) bilmemesi mümkün değildir. Çünkü bu ekolün görüş ve düşüncelerini Tanpınar'ın da yakından tanıdığı Fuat Köprülü'nün, Ömer Lütfi Barkan'ın benimsedikleri ve onların Türkiye'deki akademik camia için yabancı olmadıkları bilinmektedir (Kılıçbay, 1992: 333-335). Anlaşılan o ki Tanpınar bu konuda tercihini Michelet'ten yana kullanmıştır. Çünkü Tanpınar Doğu-Batı ayrımını XVIII. ve XIX. asırları ele alırken Batılılaşma düşüncesinin merkezine koymuştur.

Hatta bu konuda o kadar ileriye gitmiştir ki, XVIII. asırda Fransa'ya elçi olarak gönderilen Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin Sefaretnamesi'nin her satırının Batı'yla mukayese içerdiğini belirtmiştir (Tanpınar, 1997: 44). Halbuki Tanpınar'ın bu düşüncesinde, yapmış olduğu karşılaştırmada eserin yazıldığı dönemin değil Tanpınar'ın yaşadığı dönemin paradigmasının dayatıldığı bellidir (Burçak, 2012: 179).

İslam'ın Ortaçağ'ı

Tanpınar, Doğu-Batı ayrımında Ortaçağ'ı merkeze alırken bu düşüncenin doğal sonucu olarak İslam'ın Ortaçağ'ı meselesine gelir. O, İslam medeniyetinin bir dönemden itibaren entelektüel iddiasından vazgeçip durağanlaştığını ve değişime ayak dirediğini iddia eder. Tanpınar, devamında buna sebep olarak (oryantalist düşünceden hareketle) Gazali sonrası akıl yerine cezbe ve istiğrakın konulduğunu yani tasavvufî bilginin ön plana çıkarıldığını söyler. Bu dönemden itibaren İslam dünyası genel bir çöküş içine girmiş, Anadolu Türklüğü Osmanlı döneminde II. Murat, Fatih ve Kanuni devirlerinde bazı hamleler yapmış olmasına rağmen bir ilerleme kaydedilememiştir (Tanpınar, 2007: 106-107). İşte bu noktada Tanpınar “bize ait bir Ortaçağ”dan bahseder ve İslam'ın, dini hayatın bizim ortaçağımız olduğu iddiasını gündeme getirir (Tanpınar, 2002: 107). İslam'ın Ortaçağ'ında ısrar eden Tanpınar, bu devrin XIX. asra kadar devam ettiğini söyler (Tanpınar, 1998: 102). Her ne kadar bu karanlık Ortaçağ zihniyetinden kurtulup bir Rönesans gerçekleştirmek istenilmiş olsa da bu konuda yapılan hamleler hep yarım kalmıştır (Tanpınar, 1998: 138).

Burada Tanpınar, Avrupa merkezli tarih algısına tâbi olur ve bizim de onlarla aynı serüvenleri yaşamış olmamız gerektiğini düşünerek birbirinden farklı toplumların birbirinden farklı tarihi süreçler yaşayabileceklerini göz ardı eder. Halbuki Müslümanların da Batılılar gibi bir Ortaçağ, Rönesans ve Reformu'nun olmayabileceği ihtimali unutulmamalıdır. Ayrıca Ortaçağ kavramının kendisi tartışmalıyken İslam'ın Ortaçağ'ından bahsedilmesi, üzerinde ciddi anlamda düşünmeği gerektirir. Çünkü yukarıda da zikredildiği gibi kendinden sonra gelen Rönesans, Reform ve Aydınlanma Çağı'nın yüzünün ak olması Ortaçağ'ın oldukça karanlık ve tamamen din kisvesine bürünmüş olmasına bağlıdır. Yani “kötü Ortaçağ'a” karşı “hümanist bir Yeni Çağ” imajı. Thomas Bauer, Avrupa'nın kendi yarattığı Ortaçağ'ı aşmış olmasına rağmen diğer toplumları Ortaçağ çukurunda debelendirdiği kanaatinde. Çünkü günümüzde Ortaçağ demek öteki yani Batılı olmayan demektir (Bauer, 2021: 15-21). Halbuki Ortaçağ denilen şey, sınırları ve zamanı tam olarak çizilmesi mümkün olmayan *muhayyel* bir dönemi kapsar. Ortaçağ, Avrupa merkezli tarih yazımının önemli bir argümanı olarak kullanılmış ve Avrupalı olmayan toplumlar Ortaçağ'a *sokulup* bir daha oradan çıkarılmamıştır. Böylelikle Avrupa kendi karanlığını her tarafa yaymış ve Şark'ı oraya hapsedmiştir. İslam ve Müslümanlar da bundan nasibini almış ve onlar da Ortaçağ'da bir yerlerde kalmıştır. Ortaçağ'dan çıkmanın tek şartı Rönesans ve Aydınlanma dönemlerini yaşamaktır. Bu dönemler yaşanmadığına göre Müslüman Şark orada debelenecektir. Ziya Gökalp ve Tanpınar'ların kendilerine bir Rönesans bulma çabaları boşuna değildir. Böylelikle Batılıların kendilerini hapsedtikleri Ortaçağ'dan kurtulmuş olacaklardır. Bu durumda Ortaçağ'ı, Batılıların,

oryantalistlerin eliyle İslam dünyasına taşınmış bir kavram olarak görmek daha mantıklıdır (Bauer, 2021: 27).

Kökler ve Devam Fikri

Fransız tarihçi Jules Michelet, Tanpınar'ın hocası Yahya Kemal'in bazı görüşlerini etkilediği gibi Tanpınar'ı da tesiri altında bırakmıştır. Yahya Kemal'in Fransa'da derslerini takip ettiği hocası ve kendisinden etkilendiği Albert Sorel, Michelet mektebine mensup bir tarihçidir (Çakır, 2011: 133). Yahya Kemal'in 1071 Malazgirt Zaferi'ni Anadolu Türklüğü'nün başlangıcı saymasına sebep olan “Bin senede Fransız toprağı Fransız milletini yarattı” sözünü söyleyen kişi de Michelet'tir (Çıkla, 2008: 129; Çakır, 2011: 139). Tanpınar, hocasının doğrudan “coğrafya üzerine” inşa ettiği bu fikri “dil üzerinden” yorumlayarak benimser. Ziya Gökalp'lerin Ortaasya'ya uzanan Türkçülük fikrini eleştirerek Anadolu'yu ve özellikle de Yunus Emre'yi Türkçenin başlangıcı olarak kabul eder (Tanpınar, 2007: 91). O, böylece Yahya Kemal'in Anadolu merkezli Türklük tezini dolaylı yoldan kabul etmiş olur.

Benzer şekilde Tanpınar ve hocası Yahya Kemal'in önemle üzerinde durdukları “devam” fikrinin ortaya çıkmasında da Michelet'in büyük bir etkisi vardır. Yahya Kemal, “devam” fikrine inandığı için dün, bugün ve yarının bir arada ve birbiriyle iç içe olduğunu söyler (Ünver, 2010: 62). Aynı şekilde hocasından mülhem Tanpınar da “milli hayatın devam” olduğunu ve yaratmada temel şartın yine devam fikrinden kaynaklandığını ifade eder (Tanpınar, 2007: 24). Devam, insanı bir köke, bir kaynağa bağlayarak ona gelişecek bir zemin hazırladığı için önemlidir. Bu görüşlerin müsebbibi olan Michelet, tarihi savaş, askeri ve siyasi olaylarla sınırlamaz halkı da buna dâhil eder. Böylece tarih yazarken halka yönelir ve ölen, öldürülen sıradan insanların da tarihini yazmaya çalışır. Bu nedenle de büyük siyasi olaylar ve kısa dönemler yerine uzun soluklu zaman dilimlerine yoğunlaşır. Onun bu yaklaşımı tarihi bir bütün ve “bir devam olarak görmesine” vesile olur. Michelet, olumlu ya da olumsuz her ne varsa hepsini Fransız tarihinin ve kimliğinin bir parçası olarak kabul etmiş ve bunları bir bütünün devamı, bir süreklilik şeklinde algılamıştır (Sales, 2021: 18).

Kendinin İnşasında Batı ve Oryantalizmin Etkisi

Ahmet Hamdi Tanpınar'ın düşünsel anlamda beslendiği kaynakların başında oryantalistler gelir. Oryantalistler her ne kadar bazı yönlerden ilim dünyasına ciddi katkıda bulunmuş olsalar da onların ortaya koyduğu fikir ve yaklaşımların büyük problemler içerdiği unutulmamalıdır. Çünkü Edward Said'in de özellikle üzerinde durduğu gibi oryantalistlerin Avrupa kültür ve medeniyetinin *tamamlayıcı* bir unsuru olduğu gözden uzak tutulmamalıdır. Çok yönlü ve bütünlüklü bir yapı olarak, uzun zamandan beri kendini inşa eden oryantalistizm, kendi temsillerini farklı şekillerde gösterebilmektedir. Nihayetinde “Şarkiyat, Şark ile Garp arasındaki ontolojik ve epistemolojik ayrıma dayanan bir düşünme biçimi” (Said, 2021: 12) olduğuna göre bunun içerisine her şey girebilir. Şarkiyatçılar, var olan bir dünya üzerinden hareket ederek kendilerinin oluşturduğu itibarî bir Şark inşa ederler. Böylelikle nesiller boyu Batılı seyyahlar, din adamları, filologlar vb. tarafından yaratılmış, inşa edilmiş bir Şark karşımıza çıkar. Cheteaubriand,

Lamartine, Flaubert, Volney gibi isimlerin metinlerinin Napolyon'un Şark Seferi'ne zemin hazırlamaları oryantizmin Batı'nın emperyal gücünü desteklediğini göstermesi açısından önemlidir (Said, 2021: 91,97).

Buradan hareketle Tanpınar'ın eserlerinde bazı oryantist isimlerin yer alması ve bunlardan sitayişle bahsedilmesi ona karşı bir kısım şüphelerin ortaya çıkmasına zemin hazırlar. Bu isimlerden biri Nerval'dir. Nerval, XIX. asrın ortalarına doğru Doğu'ya seyahat etmiş ve buraya dair gözlemlerini *Doğu'ya Seyahat* ismiyle kitaplaştırmıştır. Bir oryantist olan Nerval, kendinden sonrakilerin kullanacakları Doğu ve Doğulu imajının kaynakları arasında yer almıştır. Tanpınar'ın günlüklerinde ismine sıkça rastladığımız başka bir oryantist de François Rene Cheteaubriand'dır. Bunun da Paris'ten Kudüs'e seyahatini anlattığı *Travels to Jarusalem and The Holy Land (Kudüs ve Kutsal Topraklara Yolculuk)* ve *Hıristiyanlığın Dehası* isimli bir romanı vardır. Cheteaubriand eserlerinde Türkleri akıl ve iradeden yoksun bir millet olarak tasvir eder ve Türkler hakkında ağır ifadeler kullanır. Ayrıca Yakınşark'ı (Osmanlı topraklarını) Fransa'nın sömürsü için bir hedef olarak gösterir (Said, 2021: 91).

Tanpınar'ın eserlerinde karşımıza çıkan diğer oryantist isim Jacques Pirenne'dir. Pirenne'nin tarih kurgusunda Batı'nın karşısına Osmanlı yerleştirilmiştir. Ona göre Müslümanların insanlık tarihine, kültür ve medeniyete herhangi bir katkıları söz konusu olamaz. İslam, sadece Batı'nın inşa ettiklerinden faydalanmıştır. Öyle ki Müslümanların dinleri Yahudilik ve Hıristiyanlıktan, sanatları da Bizans ve İran'dan alınmadır. Osmanlı'ya gelince onlar varlığını askeri güce dayandıran bir klan ve kan bağına dayalı basit bir topluluktur. Bunlar en az Moğollar kadar tahripkar olup dünya medeniyetinin uzun bir süre durmasına sebebiyet vermiştir (Davutoğlu, 1992: 30-33).

Tanpınar'ın günlüklerinde diğer dikkat çekici isim Ernest Renan'dır. Fikirleriyle kendinden sonraki birçok oryantist etkileyen Renan'ın Türkler ve Müslümanlar hakkındaki kanaati onların barbar oldukları yönündedir. Bu nedenle Osmanlı topraklarının işgalini Fransızların meşru hakkı olarak görür. Ayrıca İslam'ın terakkiye mâni' olduğu iddiasındaki Renan, İslam'ın Avrupa kültür ve medeniyetine herhangi bir katkısı olmadığını da savunur. Ona göre Müslümanlar bilime, yeniliğe karşıdır. Renan'ın İslam ve Müslümanlar hakkında bu kadar olumsuz ifadeler kullanmasına karşılık Tanpınar'ın ona dair herhangi bir eleştiride bulunmaması ayrı bir araştırma konusu teşkil eder.

Yahya Kemal kitabını hazırlarken Maurice Barres, Charles Maurras okumaları yapan Tanpınar, bu isimleri daha önce okumadığı için nedamet duyar. Onların kendisine yeni bir ufuk açtığını söyler (Enginün, Kerman, 2007: 315). Barres ve Maurres ikilisi Fransız ulus fikrinin gelişmesinde büyük katkı sağlamıştır. Maurice Barres, Fransızların bir ırk değil ulus olduklarını söyler ve ulusu da ırdan ayırarak bütünü parçalamak isteyen düşmanlara karşı koyan bir birlik olarak tarif eder.

Tanpınar'ın İçselleştirdiği Oryantalist Fikirlerden Örnekler

Tanpınar, Batılı oryantistlerin eserlerini okumakla yetinmeyip bizzat onların düşüncelerini benimsediğini eserlerinde bizlere gösterir. Bunun en belirgin

örneği Şark'ı ve İslam Dünyası'nı ele alırkenki ifadeleridir. Öncelikle Tanpınar'ın burada *örtük* bir oryantalist tavır sergilediğini zikretmek gerekir. Onun *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi* eserinde sık sık “Müslüman Şark” ibaresini kullanması bunun en açık göstergesidir. O, “Müslüman Şark” ifadesini kullanırken çok rahat bir şekilde ortalama ve büyük bir çoğunluk tarafından benimsenmiş bir dünyayı kastettiğinin bilincindedir ve okuyucularının da kendisinin ne kastettiğini anladığını düşünür.¹ Aslında bu hiç de iç açıcı bir durum değildir. Çünkü “Müslüman Şark” ifadesinin karşılığı büyük oranda zorba, tembel, işleri savsaklayan, geri bir dünya anlatılır ve anlaşılır (Said, 2021: 216-217). Bu ifade de aynı zamanda Şark'ın değişmeden devam ettiğine, süregelen vasıflarına atıf vardır (Said, 2021: 218). Bunun bir ileri aşamasında gelişmiş milletler, ırklarla geri kalmış millet düşüncesi ortaya çıkacaktır.

Tanpınar, kurgu metinleri haricindeki eserlerinde sürekli olarak Şark'ı, Müslümanları eleştiren, belli noktalarda olumsuzlayan ifadeler kullanmaktan çekinmez. Öncelikli olarak Şark onun için “oturup beklemenin yeridir”. Orada ne ileriye, ne sağa, ne de sola hareket edebilirsin, orada durduğun yerde değişmeden çürür gidersin (Tanpınar, 2001: 32). Şark, sadece mutluluk ve saadeti hedef aldığı için statiktir, hareket etmez, değişmez. Bunun içindir ki burada felsefe değil de hikmet ortaya çıkmıştır (Tanpınar, 2002: 33). Tanpınar da oryantalistler gibi “bir iki asırlık” bir süreci bütün bir tarihe şamil sayar. Bu da İslam tarihine, Osmanlı tarihine bakışta birtakım problemler meydana getirir.

Lale Devri hakkındaki ifadeleri buna iyi bir örnektir. O, Lale Devri'nde meydana gelen yeniliklerin baş âmili ve dönemin en önemli ismi olarak İbrahim Müteferrika'yı gösterir ve III. Ahmet, Damat İbrahim Paşa ve diğer devlet ricalinin emeklerini görmezden gelir. “Yazık ki ne Damat İbrahim Paşa bir yenileşme programını hazırlayabilecek kadar iradeli bir şahsiyeti, ne devri buna müsaitti.” (Tanpınar, 1997: 44) Halbuki Tanpınar görmek istemese de III. Ahmet ve Damat İbrahim Paşa'nın himaye ve teşvikiyle İbrahim Müteferrika matbaa faaliyetine başlayabilmiştir. Tanpınar'ın bu olaya bakışındaki diğer problem de onun Müteferrika'yı “uyanışın sembolü” olarak göstermesidir (Tanpınar, 1997: 45). Onun Müteferrika'ya bu onuru bahşetmesinde Müteferrika'nın mühtedi ve özünde Batılı olmasının (Erdel/Romanya asıllı) büyük payı olduğu kanaatindeyiz. Çünkü elimizdeki tarihî veriler Damat İbrahim Paşa'nın matbaanın kurulmasına ön ayak olduğu gibi bir tercüme heyeti teşekkül ettirerek düzenli ve sistemli bir çeviri faaliyeti başlattığını haber verir. Bu dönemde Damat İbrahim Paşa ve III. Ahmed'in işbirliğiyle Osmanlı imparatorluğu sınırları içinde daha önce görülmemiş bir çeviri faaliyeti gerçekleştirilmiştir. Önceki padişahlar döneminde bireysel bir teşvik şeklinde yapılan çeviri faaliyeti bu dönemde “bir devlet teşebbüsü” olarak sistemli bir harekete dönüşür (İpşirli, 1987: 33-42).

Tanpınar, XX. asrın eşiğinde doğan birçok nesildaşı gibi sürekli Batılı değerleri yüceltir. Batı dinamik ve müteharrik bir öze sahip olduğundan birçok icat

¹Tanpınar'ın zaman zaman “Müslüman Şark” ifadesini ünlü oryantalist Massignon'un Müslümanlar hakkındaki görüşlerini desteklemek mahiyetinde tekrar ettiğine şahit olduğumuz gibi (Tanpınar, 1997; 14, 16), bu ifade Batı'nın ötekisi olarak da karşımıza çıkar (Tanpınar, 1997; 14, 16, 18; Tanpınar, 2002; 84).

yapmıştır. Aynı dinamik yapı 1789 Fransız İhtilali’ni gerçekleştirmiştir (Tanpınar, 2002: 34-35). Batı’nın bugünkü seviyeye ulaşmasında “yetinmeyen”, “araştıran” bir düşünce yapısının olduğunu iddia eden Tanpınar (Tanpınar, 2002: 36) yelkenli gemi varken vapurun yapılmasını, tezgâh yerine fabrikanın inşasını buna bağlar. Her şeyi bu “müteharrik öze” bağlayan Tanpınar, coğrafi keşiflerin asıl nedenlerinin, bu icat ve sanayileşmeyi harekete geçiren gücün Avrupa dışındaki her şeyi Avrupa’ya taşıma sonucu meydana geldiğini unutmuş görünüyor. Yani aslında meraktan ziyade emperyal amaçlar ve hammadde ihtiyacı Batı’nın asıl müteharrik gücünü oluşturur.

Tanpınar, oryantalistlerden ödünç aldığı ifadeleri kullanmaya devamla İslam medeniyetini “bir çöl ve step medeniyeti” olarak değerlendirir (Tanpınar, 2007: 99) ve Hıristiyanlığın daha zengin bir mirasa sahip olduğuna inanır. Dahası, içinde yaşadığı dünyanın Batılı kültür mirasıyla boy ölçüşebilecek hasıllarının sadece Süleymaniye Camii ve birkaç musiki eserinden ibaret olduğu kanaatinde (Enginün, Kerman, 2007: 332).

Görüldüğü üzere Tanpınar ve yüzyılın eşğinde doğanlar, bu kadar ileri derecede Batı ve Oryantalizm etkisinde kalmalarına rağmen onlardan öncekiler (Namık Kemal, Ebuzziya Tevfik, Tevfik Fikret, Ahmet Mithat Efendi) oryantalistlere karşı mesafeli bir tavır takınmış ve zaman zaman da onları eleştirmiştir. Örneğin, Namık Kemal, “Avrupa Şarkı Bilmez” adlı makalesinde oryantalistlerin Müslümanlar hakkındaki yanlış iddialarına yer verir ve onların aktardıkları bilgilerin güvenilmezliğini özellikle vurgular (Kemal, 1289: 2). Onun *Renan Müdafası* aslında oryantalizme bir reddiye niteliğindedir. Benzer şekilde Ebuzziya Tevfik de oryantalist seyyahların verdikleri bilgilerin yanlışlığının altını çizer ve onların bilgi kaynaklarının zayıflığından bahseder (Çelik, 2020: 64).

Maziden Murat Edilen Nedir?

Tanpınar, sık sık maziden bahsetmiş olsa da “mazinin” neye tekâbül ettiğini tam olarak anlayamayız.² Buna karşılık sürekli olarak “maziye silmenin” anlamsızlığından dem vurup onun “devam” için ne kadar önemli olduğunu söyler. Cumhuriyet’in kurucu kadrosu yeni bir toplumun inşası için din merkezli bir hayattan vazgeçmiş ve onun yerine ulusa dayalı, laik değerler inşa etmiştir. Tanpınar’a göre bu tasarı ciddi anlamda başarısız olmuştur. Çünkü inkılaplarla ortadan kaldırılanların, “silinenlerin yerine yenisinin konamadığını” görmüştür. Bu nedenle de “beş on kolej ve Fransız mektebi mezunu mu bu cemiyette münevver olacak!” demiştir (Enginün, Kerman, 2007: 264).

² Bu bağlamda birkaç örnek vermek yerinde olacaktır: “Ben ise dünya içinde, ileriye açık, mazi ile hesabını gören, bir Türkiye’nin peşindeyim (Enginün, Kerman, 2007; 37, 301); “Eski gidiyor ve gitti. Bütün modalarıyla hayattan çekiliyor (Enginün, Kerman, 2007; 265); “Maalesef mazi bir sistem. Sen ve ben onun zihniyetini değil, haklarını ve şairini, bugünkü hayata manevi destek olabilecek taraflarını ayıklayabiliyoruz. Ve diyoruz ki şu hadlerde kalmak şartıyla maziye bugünle birleştirelim, devamı kuralım (Tanpınar, 2001; 217); “Eski bize artık doğrudan doğruya bir ders vermez (Tanpınar, 2002; 239); “Eskinin apolojisini yapmıyorum. Sadece zarurliğini anlatmağa çalışıyorum (Tanpınar, 2001; 260).

Tanpınar, mazinin ne olduğunu net bir şekilde ifade etmese de onu bir sistem olarak görür ve ayıklanarak yaşanan hayata adapte edilebileceğini düşünür. Bu ayıklamanın temelinde yaşanan hayatın realiteleri vardır. O, böylelikle belli hadler koyarak maizi bugüne taşıyıp ve bugünle birleştirmeyi hedefler (Tanpınar, 2001: 217). Bunu yaparken de zevahirde kendinden öncekiler gibi maizi inkâr etmemiş gibi bir tavır takınır. Ortaya attığı “realitelerden hareket etmek” fikri aslında mazinin önüne güncel olanla set çekmekten başka bir şey değildir. O, mazinin bugüne taşınmasına evet diyerek hem diğerleri gibi maizi dışlamamış olur hem de realiteden bahsederek onun kullanışlı yanlarının alınmasına izin verir. Gerçekten de onun maizi bugüne taşımaktaki asıl maksadı mevcut sisteme manevi destek sağlamak ve bugünün kıymet hükümlerine “geçmişten kök aramaktır”. Böylece inkılaplarla ortaya çıkan köksüzlük de çözüme kavuşmuş olacaktır.

Maziye karşı müşfik bir tavır sergileyen Tanpınar, mazimizin en büyük âmillerinden biri olan Osmanlıya sıra gelince sert bir dil kullanır. Bu noktada tamamen Oryantalistlerin etkisi altına girmiş desek yanılmış olmayız. O, Osmanlı İmparatorluğu’nu ifade ederken kocaman bir bürokratik yapıyı, devlet teşkilatını hiçe sayıp, görmezden gelerek sanki Osmanlı basit bir aileden, bir aşiretten veya küçük siyasi bir yapıdan ibaretmiş gibi bahseder. Kısaca Osmanlı, şahsi çıkarlara yönelik küçük çapta birkaç kişi tarafından temsil edilen siyasi bir yapıdır. Aynı Osmanlılar (yani bir anlamda Osmanoğlu ailesi) o kadar beceriksizdir ki, yanibaşındaki Bizans tecrübesinden, tebaası içindeki azınlıklardan ve Avrupalılardan faydalanamamış ve hatta bunu aklına bile getirememiştir. Osmanlılar hakkında olumsuz yargılarına devam eden Tanpınar nihayetinde Osmanlı İmparatorluğu’nun hiç sevilmediği (ne halkı ne de komşuları tarafından) kanaatine varır (Enginün, Kerman, 2007: 274-275). Zaten halktan uzak bir yönetimden bundan başka ne beklenebilir ki!

Türkiye’yi on Osmanlı padişahının yaptığını ve yirmi dördünün de yıktığını söyleyen Tanpınar, III. Ahmet döneminden beri tarihimizin sürekli olarak yeniden başladığını iddia eder (Tanpınar, 2001: 221). Böylece tarihe yaklaşımında Batılılaşmayı merkeze aldığını göstermiş olan (Tanpınar, 2002: 25) Tanpınar, Cumhuriyet’i de buraya bağlar. Cumhuriyet’i bir medeniyet ihtilali olarak gören Tanpınar, bunun ilk nüvelerini Lale Devri’ne, Damat İbrahim Paşa dönemine kadar götürür. Damat İbrahim Paşa’yla başlayan ve III. Selim’le devam eden bu medeniyet ihtilali çabaları sürekli yenilgiye uğratılmıştır. Tanpınar’ın kanaatine göre bu ilk çabalar yenilgiye uğratılmamış olsaydı Osmanlı yıkılmayabilirdi ve bugünkü Türkiye de mazisinden kopmazdı (Tanpınar, 2002: 217). Tanpınar, burada öyle bir yorum yapar ki, Cumhuriyet’in ortaya çıkmasını Osmanlı’nın kötü idaresine ve Batılılaşma hareketlerine ket vurulmasına bağlar. Lale Devri’nden beri ara ara ortaya çıkan Batılılaşma hamleleri bastırılmasaydı Cumhuriyet inkılabına gerek kalmayacaktı (Tanpınar, 2002: 138). Çünkü zaten Cumhuriyet’in hedeflemiş olduğu değişimler zamana yayılarak gerçekleşmiş olacaktı.

Tanpınar, Osmanlı tarihinin XVII. asrıyla alakalı ciddi bir ikilem yaşar. Bu asırda meydana gelen kültürel ve siyasi faaliyetleri düşünerek bu asra klasik dönem demek ister. Genel kanaate uyarak Kanuni sonrası çöküş olarak nitelendirmesine rağmen XVII. asrın kültür ve sanat yönünden parlaklığının da farkındadır. O, XVII.

asırda özellikle Anadolu’da meydana gelen Celali İsyancıları’nın baş göstermesine ve çocuk padişahların tahtta olmasına rağmen mimaride, musikide ve şiirde bu kadar büyük eserlerin ortaya konmasına bir anlam veremez. Ona göre bu asır İstanbul’daki Türk medeniyetinin asıl şeklini bulduğu devirdir. Boğaziçi bu devirde bir yaşama üslubu oluşturur. Bütün bu asır Türk zevkinin olgunluk çağıdır (Tanpınar, 1996: 177). Ayrıca Tanpınar, Evliya Çelebi üzerinden XVII. asrın bir kahramanlık asrı olduğunu, Osmanlıların şan ve şerefleri için, düşmanlarına karşı üstünlüğünü korumak için Doğu ve Batı sınırlarında ölesiye mücadele verdiğini de söyler (Tanpınar, 1998: 165). Aslında birçoklarının iddia ettiği gibi (Tanpınar da buna dahildir) bu asır bir gerileme asrı değil, klasik dönemin devamıdır. Dönemin içindeki “klasiği yakalayan” Tanpınar, buna bir anlam vermekte zorlanmıştır. Bunun yanında Tanpınar’ın dönemin hasılasını “halka” mal etmeye çalışması ise büyük bir hatadır (Tanpınar, 1998: 164-165).

Din Devlet İçinse Evet

Tanpınar, din ve devlet ilişkisi bağlamında ortaya koyduğu fikirler bakımından Maurres ve Michelet’ten etkilenmiş olmalıdır. Maurres, dindar olmamasına rağmen dinin kitleleri, halkı birleştirici bir gücünün olduğunu farkındadır. Bu nedenle Katolik Kilisesi’ni önemser. Benzer şekilde Michelet de din konusunda çok realist davranır ve dini bir kenara bırakmak yerine dinin dönüştürülmesinden yana bir tavır sergiler. Çünkü Michelet, dinin kılık değiştirebileceğini fakat asla ortadan kaybolamayacağını görür (Sales, 2021: 19). Bu durumda Michelet, üstün Fransa veya Fransa bir dindir (Sales, 2021: 20) görüşünden hareketle devleti dinle bütünleştirmek istemiştir. Onun din hakkındaki bu düşüncelerinin Tanpınar’da karşılık bulması 1960’lara tekabül eder.

27 Mayıs Darbesi sonrasında Tanpınar, CHP ve kurucu ideoloji üzerinde bazı özeleştiriler yapar. Bunlar daha çok kültürel anlamda “devamın” ortadan kaldırılması ve inkılapların beklenen neticeleri verememesidir. Kendilerinin “abeste ısrar ettiklerini” ve “dini kanalize” edemediklerini söyler. Özeleştiriyeye devamla kurucu zihniyetin Türkiye’nin Müslüman bir ülke olduğunu gözardı ederek laikliği ilan ettiğini buna rağmen laik olmadıklarını belirtir. Ona göre dinin yerine yeni bir şey koyamadıkları için de münevverler köksüz ve devamdan yoksun kalmıştır (Enginün, Kerman, 2007: 326). Maurres ve Michelet gibi Tanpınar da “yeni insan”ın inşasında dinin ne kadar temel bir unsur olduğunu farkındadır. Öncelikle din, “milli devamın” ana unsurudur. O terkedildiğinde aydınların köksüzleştiği bariz bir şekilde ortaya çıkmıştır (Enginün, Kerman, 2007: 264). Din, cahil insanların, köylü tiplerin eline bırakılmayacak kadar önemli ve etkili bir araçken “kurucu kadro” bunu görmezden gelmiş ve büyük bir hata yapmıştır. Nitekim çok partili dönemde yaşananlar bunun en açık göstergesidir. Bu dönemde devlet dini görmezden gelip, onu ortadan kaldırdığını düşünerek resmen ateşle oynamıştır. Her şeyden mahrum olan halk kitleleri imkân ellerine geçtiğinde ne varsa elde etme hevesine düşmüş ve nitekim rejim ciddi bir sarsıntı geçirmiştir. Bu geniş halk kitlesi, bu açgözlülüğü ile Kuran ve ahkâm-ı şeriyeyi bile istediği şekle sokabilir (Enginün, Kerman, 2007: 305). Bu da bir anlamda cehennem kapısını aralamak olur. Buna bir de kurucu kadronun dindarları kızdırıp tahrik eden tavırlarını da ilave edince iş kontrol edilemez bir hal alır (Enginün, Kerman, 2007:

265). Öyleyse dinin bir cenaze gömme meselesi değil (Enginün, Kerman, 2007: 326) kitleler üzerinde etkili olunabilecek bir araç olduğunu iyice bellemek gerekir. Devlet bu aracı kanalize edebilirse dini köylülerin ve cahillerin elinden kurtarabileceği gibi onu yaşanan hayata da adapte edebilir. Bütün bu nedenler dolayısıyla Tanpınar “camiyi içtimai jeolojinin merkezine” yerleştirir (Özel, 2021: 52). Bu ifade Tanpınar’ın asıl derdinin din değil toplumu din üzerinden şekillendirmek olduğunu gösterir.

Kurtuluşun Reçetesi Sanayileşme

Modernleşmeyle birlikte ulus devlet ve milliyetçilik kendilerine geniş bir hareket alanı bulurlar. Gellner, milliyetçiliğin sanayileşmeyle yakın bir ilişkisi olduğu kanaatinde. Sanayileşme devresine giren toplumlarda eğitimin de yardımıyla toplumsal ve kültürel yönden daha önce ortaya çıkan farklar artık kaybolur. Tarım toplumunda küçük yerleşkeler ve gruplar halinde yaşayan insanlar başkalarına ihtiyaç duymadan kendi içlerine kapalı olarak bir aile, bir köy hayatı içinde yaşayıp giderken sanayileşmeyle birlikte büyük toplumsal yapılar devreye girmiş ve herkes ortalama bir eğitim alıp büyük sistemlerle muhatap olmaya başlamıştır. Sanayileşme belli standartta bir toplum talep ettiğinden bunu eğitim yoluyla gerçekleştirmeyi hedefler. Geçmişte okuma-yazma ve eğitim belli bir sınıf/tabaka elindeyken sanayileşmeyle birlikte bu dengeler bozulur. Devlet eliyle eğitim- öğretim yaygınlaştırılır ve toplumsal yapı da tarımdan sanayiye evrilir (Dede, 2021: 44-45). Ahmet Hamdi Tanpınar da benzer bir çözüm ile karşımıza çıkar. Öncelikle nihai kurtuluşu Avrupalılaşmakta görür. Bunun için temel şart “sanayi toplumu” olmaktır. Sanayi toplumu hedefine ulaşıldığı an itibarıyla müreffeh bir hayat bizi beklemektedir. Bütün bunların olması ilanihaye devlet otoritesinin varlığına bağlıdır (Tanpınar, 2001: 217). Çünkü sanayileşme aynı zamanda devleti ön plana çıkarıp temel özne haline getirir. Devlet iktidarı eliyle toplumun eğitimi gerçekleştirilmekle birlikte kültürel yapı da şekillendirilerek ulus/milliyet inşasında temel faktör olma özelliğini koruyacaktır.

Kurtuluş reçetesi olarak sunulan sanayileşme, toplumun Batılı olabilmesinin temel şartıdır. Peki neden sanayileşme? Ortaçağ’dan beri Batı-Doğu arasındaki ayrışmayı inceleyen Tanpınar, Batı’nın bilim ve teknolojiyi kullanarak öne geçtiğini ve sanayileşmeyle de bunu topluma yaydığını düşünmüş olmalıdır. Sanayileşme şehirlileşmeyi ve refahı da beraberinde getirecektir. Sanayileşmenin toplumsal bir destek bulması üst düzey bir lise eğitimiyle münevverler yetiştirilmesine bağlıdır (Tanpınar, 2001: 60). Böylece sanayileşme aklileşmeyi destekleyecek o da yeni bir insan tipini doğuracaktır (Tanpınar, 224).

Sanayileşmeyle toplumun hem Batılılaşp hem de ilerleyeceğine inandığı için Tanpınar, tarım toplumuna ve bu toplumun temel unsuru olan köylüye karşıdır. Onun tarım toplumu karşıtlığı Osmanlı toplumunu tarım toplumu olarak değerlendirmesinden de kaynaklanır. Osmanlı tarım toplumu olarak yıkılmış Batı ise sanayileşmiş bir toplum olarak ilerlemiştir. Tanpınar, bu fikri ortaya attığı dönemde Türkiye’de köylü nüfus önemli bir yekun tutsa da o sanayileşme konusunda ısrar eder. Osmanlı’nın bir çiftçi imparatorluğu olduğunu ve sanayileşme noktasında geç kaldığını iddia eder (Tanpınar, 2002: 74).

Sanayileşme önündeki en büyük engel köylülüktür. Siyasetçilerin köy ve köylüler meselesini büyütmemeleri gerektiğini belirten Tanpınar, köylülerin her şeyi isteyebilecek kadar tamahkar olduğunu iddia eder. Onların ellerine güç geçtiği anda büyük bir tehlikenin de beraber geleceği konusunda uyarılarda bulunur (Enginün, Kerman, 2007: 305). CHP, tam anlamıyla bir devletçilik politikası gütmeyeceği ve köylüleri dikkate almağa kalktığı için büyük bir hata yapmıştır. Halbuki devletçilik tamamen uygulansaydı ve yabancı sermaye ülkeye gelseydi sanayileşmenin önü açılacaktı. Sanayileşme iyi birer lise tahsiliyle desteklendiğinde toplum zihinsel anlamda da gelişecektir. Böylece git gide köylü sayısı azalacak ve bunun yerine işçi sayısı artacaktır. Bu işçiler de münevverlerimizle yakın bir ilişki kurup el ele ilerleyecektir.

Sonuç

Ahmet Hamdi Tanpınar'la alakalı olarak kaleme alınan çalışmalarda genellikle onun edebi yönden hangi Batılı kaynaklardan beslendiği incelenmiş ancak fikri yönden Tanpınar'ı besleyen Batılı ve Oryantalist kaynakların neler olduğuna dair herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Bunda Tanpınar'ın kendi ifadelerinden hareketle 1932 yılından itibaren “cezri bir Batıcı” olmaktan vazgeçtiği yönündeki ifadesinin büyük bir payı vardır. Buna ilaveten Tanpınar'ın romanlarında ortaya koyduğu görüşlerin de etkisiyle onun Batı karşısındaki tutumu önemli ölçüde göz ardı edilmiştir. Halbuki Tanpınar'ın, romanları dışında, makalelerine, *19'uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*'ne, *Yahya Kemal* adlı kitabına, *Beş Şehir*'e, günlüklerine ve mektuplarına bakıldığında onun Batıcılıktan hiçbir zaman vazgeçmediği görülür. Zikrettiğimiz eserlerinde düştüğü dipnotlara, kaynaklarına, beğendiği yazarlara dikkatle baktığımız zaman onun Batılı Oryantalistlerden ciddi anlamda etkilendiği hemen fark edilecektir. Özellikle 1960 Askeri Darbesi'nin ardından devletin bir beka mücadelesi verdiği kanaatinden hareketle devletin bu çıkmazdan kurtulması için Tanpınar'ın ortaya koyduğu çözümlerin Batılı Oryantalistlerle benzerlikler arz etmesi da oldukça dikkat çekicidir.

Tanpınar'ın bir başka gözden kaçan ancak dikkatle incelenmesi gereken görüşü de dine yaklaşımıdır. Gelenek ve dini musikî, mimarî ve şiir üçgenine sıkıştıran Tanpınar, bir anlamda din ve geleneği estetik değerleri sebebiyle hatırlar. Fakat her nedense beğendiği bu değerleri ortaya çıkaran, inşa eden dünya görüşünü, toplumsal ve dinî hayatı reddeder. Buna rağmen din onun için geniş halk kitlelerini peşinden sürüklemek kapasitesine sahip olması hasebiyle devletin ikamesi ve güçlendirilmesi açısından önemli bir payanda olarak karşımıza çıkar. Öyle ki bu din, köylülere ve cahillere bırakılıp tehlikeli hale getirileceğine devlet tarafından şekillendirilebilecek bir payanda olabilecek unsur halini alır.

Kaynakça

- Atalay, Onur. (2019), *Türk'e Tapmak*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Bauer, Thomas. (2021), *Neden İslam'ın Ortaçağ'ı Yoktur?*, Runik Kitap, İstanbul.
- Burçak, Berrak. (2012), “Osmanlı Sefaret Müessesesi ve 18. Yüzyıl Osmanlı Tarihi”. *Osmanlı Dünyasında Kimlik ve Kimlik Oluşumu*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Çakır, Ömer. (2011), “Yahya Kemal’de Tarih ve Şiir”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S 2, s. 133.
- Çelik, Zeynep. (2020), *Avrupa Şark'ı Bilmez*. Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Çıkla, Selçuk. (2008), “Her Yönüyle Yahya Kemal’in Şiiri”, *Prof. Dr. Mustafa Özalıcı Armağanı*, Birleşik Dağıtım, Ankara.
- Davutoğlu, Ahmet. (1992), “Tarih İdraki Oluşumunda Metodolojinin Rolü...”, *Divan*, S 2, s. 30-33.
- Dede, Kadir. (2021), *Edebiyatın Ulusu Ulusun Edebiyatı*, Nika Yayınevi, Ankara.
- Enginün, İnci, Kerman, Zeynep. (2007), *Günlüklerin Işığında Tanpınar'la Başbaşa*, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Goff, Jacques le. (2016), *Tarihi Dönemlerine Ayırmak Şart mı?*, Türkiye İş Bankası Yay, İstanbul.
- İpşirli, Mehmet. (1987), “Lale Devrinde Teşkil Edilen Tercüme Heyetine Dair Bazı Gözlemler”, *Osmanlı İlmî ve Meslekî Cemiyetleri*, İstanbul.
- Karaarslan, Faruk. (2019), “Tarih ve Hafızanın Düğüm Noktası”, *İnsan ve Toplum*, S 2, s. 11.
- Namık, Kemal. (1289), “Avrupa Şark'ı Bilmez”, *İkdam*, 16 Rebiü'l-Ahir, s. 2.
- Kılıçbay, Mehmet Ali. (1992), “Fernand Braudel”. *DİA*, C 6, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- Özel, Mustafa. (2021), *Roman Diliyle Siyaset*, Küre Yayınları, İstanbul.
- Said, Edward. (2021), *Şarkiyatçılık*, Metis Yayınları, İstanbul.
- Sales, Veronique. (2021). der. *Tarihçiler*. 18-20. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Salman, Emre. (2016), “Tarihi Dönemlerine Ayırmak Şart mı?”, *Libre*, Volume II, s. 428.
- Samsakçı, Mehmet. (2022), “Tanpınar’ın Üniversite Tahsiline Dair Yeni Belge ve Bilgiler III”, *Türk Edebiyatı*, S 585, s. 6-7.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi, (1996), *Yaşadığım Gibi*, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi, (2000), *Edebiyat Üzerine Makaleler*, Dergâh Yayınları, İstanbul.

- Tanpınar, Ahmet Hamdi. (1997), *19'uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kitabevi, İstanbul.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi. (2001), *Tanpınar'ın Mektupları*, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi. (2002), *Mücevherlerin Sırrı*, YKY, İstanbul.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi. (2007), *Yahya Kemal*, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Ünver, Süheyl. (2010), *Yahya Kemal'in Dünyası*, İşaret Yayınları, İstanbul.